

KONFERENSIYALAR UZ

ANJUMANLAR PLATFORMASI

**III RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY KONFERENSIYASI**

**YANGI DAVR ILM-
FANI: INSON UCHUN
INNOVATSION G'OYA
VA YECHIMLAR**

IYUN, 2025

ELEKTRON NASHR:

<https://konferensiyalar.uz>

YANGI DAVR ILM-FANI: INSON UCHUN INNOVATSION G'OYA VA YECHIMLAR

**III RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI MATERIALLARI**

2025-yil, iyun

TOSHKENT-2025

ISBN 978-9910-09-176-6

Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.

III Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent: Scienceproblems team, 2025. – 245 bet.

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.uz>

Konferensiya tashkilotchisi: “Scienceproblems Team” MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2025-yil, 3-iyun

Mas'ul muharrir:

Isanova Feruza Tulqinovna

Annotatsiya

Mazkur to'plamda “Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar” mavzusidagi III Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Nashrda respublikaning turli oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlari va amaliyotchi mutaxassislari tomonidan tayyorlangan maqolalar o'rin olgan bo'lib, ular ijtimoiy-gumanitar, tabiiy, texnik va yuridik fanlarning dolzarb muammolari va ularning innovatsion yechimlariga bag'ishlangan.

Ushbu nashr ilmiy izlanuvchilar, oliy ta'lim o'qituvchilari, doktorantlar va soha mutaxassislari uchun foydali qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ilmiy-amaliy konferensiya, innovatsion yondashuv, zamonaviy fan, fanlararo integratsiya, ilmiy-tadqiqot, nazariya va amaliyot, ilmiy hamkorlik.

ISBN 978-9910-09-176-6

Barcha huqular himoyalangan.

© Sciencesproblems team, 2025-yil

© Mualliflar jamoasi, 2025-yil

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Atamuratova Dilafruz

"ISHTIROKIYUN", "QIZIL BAYROQ", "TURKISTON" GAZETALARIDA XIVA XONLIGI, XXSR
HAMDA XSSRGA OID XABARLAR VA ULARNING AHAMIYATI 7-9

Sultanov Samandar

XORAZM VOHASI VA QUYI ZARAFSHON VODIYSI BRONZA DAVRI MANZILGOHLARIDA
ARXEOLGIK TADQIQOTLAR NATIJALARI 10-12

Bobobekova Nargiza

JIZZAX VILOYATI SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMI
FAOLIYATI TARIXI (XX ASR BOSHLARI) 13-19

IQTISODIYOT FANLARI

Tangirkulov Bekzod

TIJORAT BANKLARIDA MOLIVAVIY RESURLAR
SHAKLLANISHINING NAZARIY ASOSLARI 20-24

FILOLOGIYA FANLARI

Azamatova Gulnoza

NEMIS TILIDAGI "EIN" SO'ZI VA UNING QO'LLANILISHI 25-27

Nazimova Himmatoy

EPOS JANRINING PAYDO BO'lishi VA SHAKLLANISH MASALALARI TAHLILI 28-31

Tadjiyeva Umida

MAQOLLAR TILSHUNOSLIK SOHASINING O'RGANISH OBYEKTI SIFATIDA 32-35

Matyaqubova Ozoda

FRANSUZ TILIDAGI GAP TARKIBLI FRAZEOLGIK
BIRLIKLA VARIANTLARINING TURLARI 36-40

Qilicheva Shahlo

O'ZBEK VA NEMIS TILLARIDA QO'SHMA SO'ZLARNING MORFOLOGIK,
STRUKTURAL YASALISHI 41-45

Samandarova Nilufar

FRANSUZ TILIDA HARAKATGA YO'NALTIRILGAN FE'LLARNING
IFODA XUSUSIYATLARI 46-49

Jumanazarova Kamola

ABDULLA QODIRIYNING „O'TKAN KUNLAR" ROMANIDA
MILLIYLIKNING IFODALANISHI 50-52

Abdullayeva Gulnora

HOZIRGI NEMIS TILIDA "ES" KOMPONENTLI GAPLARNING MA'NOSI VA VAZIFALARI HAMDA
ULARNING O'ZBEK TILIDAGI SINTAKTIK EKVIVALENTLARI 53-56

YURIDIK FANLARI

Karaxodjaeva Okilaxon

O VZAIMODEYSTVIY OLIY MAJLISA RESPUBLIKI UZBEKISTAN I ORGANOVA
GOSUDARSTVENNOY VLASTI PRI OSUJESTVLENIY
PARLAMENTSKOGO KONTROLYA 57-62

<i>Otamirzayev Oybek</i> YER OSTI SUVLARI HUQUQIY MUHOFAZASI YO'LIDAGI MUHIM QADAM	63-65
<i>Abdihakimov Samandar</i> SUD HAL QILUV QARORLARINI BEKOR QILISH YOKI O'ZGARTIRISH ASOSLARI TURLARI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	66-69
<i>Komilov Asadbek</i> MATBUOT ERKINLIGI BO'YICHA XALQARO STANDARTLAR	70-74
<i>Xudaibergenova Dilnoza</i> RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MULK HUQUQIGA OID HUQUQIY ASOSLARNI TAKOMILLASHTIRISH	75-79
<i>Eraliyeva Malika</i> "INSON" IJTIMOIIY XIZMATLAR MARKAZLARI FAOLIYATINING HUQUQIY ASOSLARI: IJTIMOIIY XIZMATLARNING SIFATINI OSHIRISH YO'LLARI	80-82
<i>Самигжонов Зилола</i> ПОНЯТИЕ, ПРИНЦИПЫ И КЛАССИФИКАЦИЯ ВИДОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНОСТРАННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ	83-87
<i>Asqarov Nodirbek</i> VOYAGA YETMAGAN SHAXSLARNI G'AYRIIJTIMOIIY XATTI-HARAKATLARGA JALB ETGANLIK HOLATLARINI KVALIFIKATSIYA QILISHDA AMALIYOTDA YUZAGA KELAYOTGAN AYRIM MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI	88-92
<i>Тураев Абдуазим</i> ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	93-102
<i>Murodova Sojida</i> WHAT CAN UZBEKISTAN LEARN FROM CHINESE SMART COURTS?	103-107
<i>Akramova Sabrina</i> O'ZBEKISTONDA AXBOROT XAVFSIZLIGININ HUQUQIY ASOSLARINI TATBIQ ETISHDAGI MUAMMOLAR	108-111
<i>Шермухамедова Камилла</i> ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ СДЕЛОК В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	112-116
<i>Саматова Шахзода</i> ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ОБЕСПЕЧИТЕЛЬНОГО ПЛАТЕЖА КАК СПОСОБА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА	117-120
<i>Акрамов Акмалжон</i> ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТНЫЙ КОНТРОЛЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ	121-125
<i>Гофуржонов Низомиддин</i> ТРАНСФОРМАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ НАСИЛИЯ НАД ДЕТЬМИ В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ	126-132
<i>Акрамова Хилола</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ И ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ	133-136

<i>Safayev Javohir</i> XORIY DAVLATLARDA PARLAMENT TEKSHIRUVI: HUQUQIY MEKANIZMLAR VA AMALIY TAJRIBA	137-140
<i>Кучкорова Гулхаёт</i> РАЗВИТИЕ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	141-144
<i>Бобоева Муслима</i> ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЯ КАК СУБЪЕКТА ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА	145-150
<i>Султонова Дурдона</i> АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЙ НА ЭЛЕКТРОННУЮ КОММЕРЦИЮ В КОНТЕКСТЕ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	151-157
<i>Мелсова Камила</i> ПОНЯТИЕ, ПРАВОВАЯ ПРИРОДА И КЛАССИФИКАЦИЯ ПООЩРИТЕЛЬНЫХ НОРМ.....	158-162
<i>Soatboyeva Shoxnura</i> FUQAROLIK HUQUQIDA MULK HUQUQINI HUQUQIY HIMOYA QILISH INSTITUTINING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI	163-166
<i>Qilichev Nosirbek</i> QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILUVCHI HOLAT SIFATIDA – KAM AHAMIYATLI QILMISHLARNING HUQUQIY TAHLILI	167-169
<i>Allamberganova Farida</i> ANGLO-SAKSON HUQUQIY TIZIMI DAVLATLARI TAJRIBASIDA ELEKTRON TIJORAT VA ISTE'MOLCHILARNING HUQUQIY HIMOYASI	170-175
<i>Turg'unboyev Abrorjon</i> XALQARO HUQUQDA ATROF-MUHITGA YETKAZILGAN ZARAR UCHUN DAVLATLAR JAVOBGARLIGI ASOSLARI VA MUAMMOLAR	176-180
<i>Abdumalikov Otabek</i> AXBOROT OLIISH HUQUQINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI: AXBOROT TURLARI VA MANBALARINING HUQUQIY JIHATDAN TASNIFLANISHI	181-187
<i>Xursanov Shamsiddin</i> BARQAROR RIVOJLANISH TAMOYILLARINI XALQARO SAVDO MUNOSABATLARIGA IMPLEMENTATSIYA QILISH: MUAMMO VA TAKLIFLAR	188-192
<i>Adizova Nargiza</i> ELEKTRON TIJORAT SHARTNOMALARINING AN'ANAVIY TIJORATDAGI SHARTNOMALARDAN FARQI VA O'ZIGA XOSLIKLARI	193-196
<i>Omonkeldiyeva Sevara</i> O'ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNING SHAKLLANISHI VA HUQUQIY ASOSLARI	197-199
<i>Anvarova Azizabonu</i> FUQAROLIK PROTSESSIDA MEDIATSIYANING HUQUQIY ASOSLARI	200-203
<i>Сайдалиева Ойсултанахон</i> ДОКТРИНА СНЯТИЯ КОРПОРАТИВНОЙ ВУАЛИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРУГА ОТВЕТСТВЕННЫХ ЛИЦ	204-211

<i>Qahramonova Sevinch</i>	
IJTIMOIIY ADOLAT PRINSIPINI TA'MINLASH: KONSTITUSIYAVIIY-HUQUQIIY TAHLIL	212-215
<i>Xolmo'minova Barchinoy</i>	
RAQAMLASHTIRISH TUSHUNCHASI VA UNING IJTIMOIIY SOHALARGA, XUSUSAN, PENSIYA TIZIMIGA TA'SIRI	216-220
<i>Sadinov Shohboz</i>	
XORIIY DAVLATLARDA ADVOKAT XIZMATIGA HAQ TO'LASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	221-226
<i>Harifov Sobir</i>	
FUQAROLIK JAMIYATINING MA'NAVIY HAYOTIDA HUQUQIIY TARBIYANING O'RNI	227-231
PEDAGOGIIKA FANLARI	
<i>Turgunova Nilufar</i>	
CHARACTERISTICS OF IMPLEMENTING HEALTH-PROMOTING TECHNOLOGIES IN INCLUSIVE EDUCATION SETTINGS	232-234
TIBBIYOT FANLARI	
<i>Juuraev Jamol</i>	
ПРИЧИНЫ РЕЦИДИВА ПОСЛЕ ЛЕЧЕНИЯ ГЕПАТИТА С	235-237
<i>Jumabaeva Miyasar, Xidoyatova Dilbar, Mansurova Nargiza</i>	
INSULTDA HARAKAT BUZILISHLARINI TRANSKRANIAL MAGNIT STIMULYATSIYA (TMS) YORDAMIDA KORREKSIYA QILISHNI OPTIMALLASHTIRISH	238-244

XALQARO HUQUQDA ATROF-MUHITGA YETKAZILGAN ZARAR UCHUN DAVLATLAR JAVOBGARLIGI ASOSLARI VA MUAMMOLAR

Turg'unboyev Abrorjon Karimjon o'g'li

TDYU Xalqaro huquq va inson huquqlari yo'nalishi magistratura bosqichi talabasi.

E-mail: jamoljurayev88@mail.ru

Annotatsiya. Xalqaro huquq subyektlaridan biri hisoblangan davlatlar javobgarligining huquqiy asoslari, aynan atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun davlatlar javobgarligining xalqaro huquqda tutgan o'рни va ahamiyati hamda bu amaliyotda qanday shakllanganligini tadqiq etiladi. Xalqaro shartnomalar, xalqaro odat huquqi va boshqa asoslarga ko'ra javobgarlikning yuzaga kelishi va amal qilishi xususan sud amaliyotini keltirish orqali ushbu maqolada tahlil etiladi va zaifliklarga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: davlatlar javobgarligi, ifloslantiruvchi to'laydi, oldini olish, konvensiya, suverenitet, xalqaro odat huquqi, kompensatsiya va zarar.

FOUNDATIONS AND ISSUES OF STATE RESPONSIBILITY FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE IN INTERNATIONAL LAW

Turgunboyev Abrorjon Karimjon ugli

Master's student in International law and human laws, TSUL

Abstract. This article explores the legal foundations of state responsibility, one of the key subjects of international law, with a particular focus on the responsibility of states for environmental damage. It examines the role and significance of such responsibility within international law, as well as the manner in which it has developed in international practice. Drawing on international treaties, customary international law, and judicial practice, the article analyzes the conditions under which state responsibility arises and operates. Special attention is given to legal gaps and weaknesses identified in the current framework.

Key words: state responsibility, polluter pays, prevention, convention, sovereignty, customary international law, compensation and damage.

DOI: <https://doi.org/10.47390/978-9910-09-176-6/rkm-38>

Kirish.

Bugungi kunda atrof-muhit xavfsizligi dolzarb mavzuga aylangan. Fuqaro, korporatsiyalar va davlatlar tomonidan ekologiyaga yetkazilayotgan zararlar ertaga insoniyatga xavf solishi mumkin. Tabiiy resurslarga bo'lgan talabning oshishi o'z navbatida atrof-muhitga yetkazilgan zararni ham oshirib bormoqda. Bundan tashqari urbanizatsiya va texnologiya rivojlangan asrimizda inson va tabiat o'rtasida aloqa uzilib, muvozanat buzilmoqda. Davlatlarning o'z suvereniteti hududida va o'z suverenitetidan tashqarida atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun javobgar bo'lishi asoslari mavjudmi va qanday kamchiliklarga ega quyida tahlil qilishga harakat qilinadi.

Xalqaro huquq subyekti hisoblangan davlat o'z hududida suverenitetga ega hisoblanadi. Ammo suverenitetga ega degani bu – o'z yurisdiksiyasi ostidagi hududda ekotizimdan xohlagan usulda foydalanadi degan ma'noni anglatmaydi. O'z hududidagi tabiiy resurslar va boyliklardan foydalanishda fuqarolar, yuridik shaxslar va davlat tashkilotlari ham mas'uliyatga ega bo'lishi

lozim. Bunda albatta davlat xalqaro standartlarga asosan o'z milliy qonunchiligiga ekologik standartlar va me'yorlarni singdirgan bo'lishi lozim hamda nazorat samarali tashkil qilishi lozim.

Xalqaro huquqning subyekti hisoblanganlik, bu davlatga xalqaro doirada ma'lum huquq va majburiyatga egaligini ko'rsatadi. Davlat o'z hududidan tashqarida ham atrof-muhit xavfsizligiga nisbatan majburiyatga egaligini keltirib chiqaradi. Bu ekologiya faqatgina bir fuqaroning yoki bir davlatning foydalanadigan atrof-muhiti doirasida mas'uliyatli deb talqin qiladigan bo'lsak, unda inson va tabiat o'rtasida uzviy bog'lik juda zaif bo'lib qoladi.

Asosiy qism.

Xalqaro shartnomalarda atrof- muhit uchun davlatlar javobgarligi asoslari.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni xalqaro huquqiy asoslarda tahlil qilinsa, davlatlarning atrof-muhit uchun mas'uliyati va javobgarligi ko'plab xalqaro shartnomalarda aks ettirilgan. Xalqaro doirada ekologik xavfsizlik uchun harakatlar XX arsning 80-yillarning boshlarida boshlangan. Misol uchun, 1972-yil qabul qilingan Stokgolm Deklaratsiyasi BMTning atrof-muhit himoyasi bo'yicha birinchi muhim xalqaro konferensiyasida qabul qilingan. Uning 21-prinsipiga ko'ra: "Davlatlar o'z yurisdiksiyasi yoki nazorati ostidagi faoliyat boshqa davlatlar yoki milliy yurisdiksiya chegaralaridan tashqaridagi hududlarning atrof-muhitiga zarar yetkazmasligini ta'minlash majburiyatiga egadirlar"[1]. Bu prinsip "zarar yetkazmaslik" (no harm principle) tamoyili sifatida tanilgan.

Mazkur "zarar yetkazmaslik" prinsipi keyinchalik xalqaro shartnoma huquqida ijobiy norma sifatida mustahkamlandi - 1982-yildagi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Dengiz huquqi to'g'risidagi Konvensiyasida (UNCLOS)[2] va Biologik xilma-xillik to'g'risidagi Konvensiyada (CBD)[3] ham aks etgan..

1992-yil qabul qilingan Rio Deklaratsiyasi 2-prinsipida: "Davlatlar tabiiy resurslar ustidan suveren huquqlarga ega, lekin ular o'z faoliyatlari bilan boshqa davlatlarning yoki xalqaro hamjamiyatning atrof-muhitiga zarar yetkazmaslik majburiyatiga ega"[4]. Ushbu xalqaro ekologik huquq sohasining yetakchilaridan Philippe Sands Stokgolm Deklaratsiyasining 21-prinsipi va Rio Deklaratsiyasining yuqorida keltirilgan prinsiplari o'zida majburiyatlarni ifodalaydi - "Bu prinsip o'zaro manfaatlarni hurmat qilish talabiga bog'liq bo'lib, u hozirda Stokgolm Deklaratsiyasining 21-prinsipi va Rio Deklaratsiyasining 2-prinsipida aks etgan: "Sic utere tuo ut alienum non laedas" ya'ni, "O'z huquqlaringdan boshqalarga zarar yetkazmaslik sharti bilan foydalan" talqinida fikr yuritadi.[5;B.151.] Ushbu fikrlarga qo'shilgan holda aytish mumkinki, har bir huquq sohasi prinsiplarga ega bo'ladi va normalar ham, javobgarlik ham ushbu prinsiplarga tayangan holda ishlaydi.

Lekin ushbu deklaratsiya, konvensiya va shartnomalar ko'pchiligida prinsip yoki majburiyatlar belgilangan, ammo majburiylik xususiyatini qat'iy belgilovchi ijro va nazorat mexanizmi mavjud emas.

Shu sababli 2001 yilda, Xalqaro huquq komissiyasi (ILC) BMT Bosh Assambleyasiga (BA) Davlatlarning xalqaro huquqbuzarliklar uchun javobgarligi haqidagi loyihaviy moddalar (ILC Draft Articles)ni ko'rib chiqish uchun taqdim etdi. Ushbu loyihaviy normalar biror davlat tomonidan amalga oshirilgan va unga nisbat berilishi mumkin bo'lgan hamda xalqaro majburiyatning buzilishini tashkil etuvchi harakatlar uchun javobgarlik mezonlarini belgilaydi. ILC Draft Articles an'anaviy, davlat markazli xalqaro huquq tizimi nuqtai nazaridan yondashgan. Masalan, 42-moddada quyidagicha belgilangan:

“Bir davlat, agar zarar ko'rgan davlat bo'lsa, boshqa davlatning javobgarligiga da'vo qilish huquqiga ega”[6].

Huquqshunos Brown Weiss ushbu loyihani xalqaro huquqning izchil rivojlanishining bir qismi deb atagan[7;B.798-799.].

Shunday qilib, bu ILC maqolalari davlatlar o'z zimmasiga olgan asosiy xalqaro majburiyatlar buzilganda, qanday qilib bir davlat boshqa davlatni javobgarlikka tortishi mumkinligini aniqlab beradi. Ushbu xalqaro huquqiy asos to'g'ridan-to'g'ri xalqaro shartnoma yoki konventsiya sifatida qabul qilinmadi, ya'ni, unga a'zo davlatlarning umumiy kelishuvi bilan kuchga kirgan konventsiya emas. Ushbu loyihaviy normalar bajarilishi majburiy bo'lgan huquqiy norma sifatida emas, balki xalqaro odat huquqi va umumiy prinsiplarni ifodalovchi yirik huquqiy hujjat sifatida qaraladi. Haqiqatdan ham bu lohiya xalqaro huquqdagi bo'shliqni to'ldirishga harakat qilgan.

Hozirgacha atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha xalqaro huquqiy majburiyatlarning kengayishiga qaramay, ushbu majburiyatlarni buzganlik uchun xalqaro huquqiy choralar hali ham yetarlicha rivojlanmagan degan fikr ilgari suriladi. Davlat atrof-muhitga zarar yetkazgani uchun javobgarlikka turli yo'llar bilan tortilishi mumkin.

Atrof-muhitga yetkazilgan zarar turlicha ko'rinishda namoyon bo'lishi mumkin, masalan, iqlim o'zgarishi, ifloslanish yoki biologik xilma-xillikning yo'qolishi bo'lishi mumkin. Bunday zararlarni tartibga solishdagi eng qiyin masalalardan biri davlatlar o'z fuqarolarining asosiy ehtiyojlarini, jumladan, energiya ishlab chiqarishni qondirish uchun muqarrar tarzda zararli bo'lishi mumkin bo'lgan faoliyatlar bilan shug'ullanishi kerakligi va bu faoliyatlarning atrof-muhitga xavf tug'dirishi o'rtasidagi muvozanatni yo'qotishga majbur bo'lishidir. Natijada bu davlat javobgarligi huquqi duch kelayotgan murakkab muammolardan biridir.

Agar atrof-muhitga yetkazilgan zarar noqonuniy harakat tufayli yuzaga kelgan bo'lsa, davlat javobgarligi yuzaga keladi. Ko'pincha atrof-muhitga zarar xususiy subyektlar tomonidan yetkaziladi, lekin agar bu zararli faoliyat davlatga bog'liq tarzda amalga oshirilgan bo'lsa va davlatga mansub xatti-harakatlar orqali sodir bo'lgan bo'lsa, unda zarar ko'rgan tomon davlatni javobgar qilishi mumkin.

Atrof- muhitga zarar yetkazishni xalqaro huquqda 2 ta guruhga tasniflasak xato bo'lmaydi.

1.Noqonuniy harakat yuzaga kelishiga olib keladigan turli holatlar mavjud — masalan, qonuniy faoliyatdan noqonuniy zarar yetkazilishi (Trail Smelter ishi bunga misol bo'la oladi, bu ishda ruda eritish — o'zi qonuniy faoliyat hisoblangan).

2.Noqonuniy faoliyatdan noqonuniy zarar yetkazilishi (masalan, ommaviy qirg'in qurollaridan foydalanish, xavfli chiqindilarni belgilangan huquqiy rejimga zid ravishda harakatlantirish va boshqalar).

Har ikkala holatda ham, zarar manbasi qanday bo'lishidan qat'i nazar, agar bu zarar davlatga mansub deb topilsa va sababiy bog'liqligi aniqlansa, davlat javobgarlikka tortiladi.

Xalqaro sud amaliyoti tahlili.

Xalqaro huquqda sud amaliyoti muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Xalqaro shartnomalar, xalqaro odat huquqlari va boshqa huquqiy asoslarni mustahkamlaydi va xalqaro huquqiy javobgarlikning amaliy pretsedentiga aylanishida muhim rol o'ynaydi.

Misol uchun atrof-muhitga yetkazilgan zararlar bo'yicha eng muhim sud amaliyotlari Trail Smelter loyihasi, Gabcikovo- Nagymaros, Pulp Mills ishi va boshqalardir. 1941-yildagi Trail Smelter arbitraj ishi davlat javobgarligining ushbu zarar yetkazmaslik prinsipini birinchi marta muhim prinsip sifatida tan oldi. Bu arbitraj AQSh va Kanada o'rtasida Britaniya Kolumbiyasidan AQShning g'arbiy qismiga oqib o'tuvchi, chegaralarni kesib o'tuvchi ifloslanish bo'yicha yuzaga kelgan nizoni hal qildi hamda transchegaraviy zararlar bo'yicha birinchi ish hisoblanadi. Arbitraj hay'ati xalqaro huquq davlatlarga o'z hududidan chiqib ketadigan ifloslanishga yo'l qo'ymaslik bo'yicha faollik majburiyatini yuklaydi, deb xulosaga keldi va shunday dedi:

"Xalqaro huquq prinsiplari bo'yicha hech bir davlat o'z hududidan boshqa davlat hududiga zarar yetkazuvchi tutunlar chiqarilishiga yo'l qo'yishga yoki bunday foydalanishga haqli emas, ayniqsa zarar jiddiy bo'lsa va bu zarar aniq va ishontiruvchi dalillar bilan tasdiqlansa"[8;B.1-2.]

Gabcikovo-Nagymaros ishi, Vengriya va Sobiq Chexoslovakiya (keyinchalik Slovakiya) o'rtasida shartnomaviy munosabatlardan kelib chiqqan. Loyihada eng yirik gidroenergetika va kanallar qurish rejalashtirilgan, ammo Vengriya loyiha amalga oshirilishining ekologik xavfli ekanini aytib, uni to'xtatishga qaror qildi, bu esa o'z navbatida ikki davlat o'rtasida jiddiy nizoga olib keldi. Slovakiya esa loyihani yakka o'zi davom ettirishga kirishdi. Natijada Dunay daryosidagi muvozanat izdan chiqib, daryo va uning atrofidagi ekotizim buzildi. 1997-yil Xalqaro sud (ICJ) tomonidan chiqarilgan qarorga ko'ra, ikki tomon ekologik xavflarni oldini olish va ekotizimni qayta tiklashga majburiyat olib, kelishuv yo'li bilan loyihani davom ettirish yoki to'xtatish haqida qaror chiqardi.

Yuqoridagilar kabi Pulp Mills ishi va boshqa ishlar xalqaro ekologik huquqda zarar yetkazmaslik, oldini olish va ifloslantiruvchi to'laydi prinsiplarini o'rnini mustahkamlab, xalqaro huquqda odat darajasiga ko'targan.

Atrof-muhitni muhofza qilishda xalqaro asoslarida asosiy zaifliklar.

Xalqaro huquqda atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun davlatlar javobgarligining xalqaro huquqiy asoslari quyidagi asosiy muammolarga ega:

Birinchidan, xalqaro ekologik javobgarlikni belgilab bergan yagona xalqaro huquqiy asos mavjud emas, konvensiya, shartnoma va deklaratsiyalarda faqatgina prinsiplar va ma'lum bir umumiy normalar (soft law) belgilangan.

Ikkinchidan, xalqaro ekologik shartnomalarda qat'iy javobgarlik, ijro va nazorat mexanizmi deyarli mavjud emas.

Uchinchidan, ekologik zararlarni baholashda yagona standartlarni o'z ichiga oluvchi xalqaro huquqiy asoslar belgilanmagan. Ekologik ta'sirlarni baholash talabini belgilovchi Espoo konvensiyasi, Rio Deklaratsiyasi va boshqalar ekologik ta'sirlarni baholashning umumiy tamoyillarini va oldini olishda xabardorlik hamda hamkorlik prinsiplari bilan cheklangan. Atrof-muhitga yetkazilgan zararlarni baholash bo'yicha yagona huquqiy asos va uning metodologiyasi mavjud emas.

To'rtinchidan, ishni ko'rib chiqishda Xalqaro sud yurisdiksiyasi sun'iy to'siqlarga uchrashi va uning qarorlarining ijrosidagi muammolar.

Xulosa.

Yuqorida keltirilgan bu sohada sohada keltirilgan masalalar va bo'shliqlarga nisbatan quyidagi asosiy yechim va xulosani taqdim etishimiz mumkin:

Xalqaro huquqda universal ekologik javobgarlik normalar(kodeksi)ini ishlab chiqish ya'ni tarqoq holda mavjud bo'lgan xalqaro norma va prinsiplarni bir xalqaro huquqiy asosda mujassamlashtirish hamda uni qat'iy javobgarlikni belgilovchi normalar bilan boyitish, nazorat-ijro mexanizmlari bilan mustahkamlash;

Xalqaro ekologik sudni tashkil qilish, majburiy yurisdiksiya hamda tezkor choralar qo'llash huquqi bilan ta'minlash;

Ekologik zarar baholash uchun yagona metodikani ishlab chiqish;

Xalqaro ekologik kompensatsiya fondini tashkil qilish;

Mintaqaviy ekologik ittifoqlar yaratish;

Ekologik zararlar va ta'sirlarni baholash uchun xalqaro ekspertlardan iborat mintaqaviy komissiyaviy markazlar yaratish;

Ekologik monitoring, ijro va nazorat mexanizm hamda institutlarini yo'lga qo'yish.

Bu sohadagi har qanday yechim uchun avvalo davlatlarning hamkorligi va birdamligi talab qilinadi. Atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun davlatlar javobgarligini ta'minlash nafaqat huquqiy, balki axloqiy va insoniy masala hisoblanadi. Hozirgi insoniyat qilayotgan tanlovlar kelajak avlodlar taqdirini belgilaydi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Principle 21 of the Stockholm Declaration on the Human Environment, 1972.
2. Article 194 (2) of the United Nations Convention on the Law of the Sea, 10 December 1982.
3. Art. 3 of the Convention on Biological Diversity, 5 June 1992.
4. Principle 2 of the Rio Declaration on Environment and Development of 12 August 1992.
5. Sands P. Principles of International Environmental Law. New York: Cambridge University Press, 2003, 1116 pages.
6. Art. 42 of ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts.
7. Edith Brown Weiss. Invoking State responsibility in the 21st Century, AJIL 96 (2002), 798-803.
8. Knox, John H., The Flawed Trail Smelter Procedure: The Wrong Tribunal, the Wrong Parties, and the Wrong Law. TRANSBOUNDARY HARMS IN INTERNATIONAL LAW: LESSONS FROM THE TRAIL SMELTER ARBITRATION, Rebecca Bratspies and Russell Miller, eds., 2005, 26 pages. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=665682>

**YANGI DAVR ILM-FANI: INSON UCHUN
INNOVATION G'OYA VA YECHIMLAR**
II RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI MATERIALLARI
2025-yil, 3-iyun

Mas'ul muharrir: *F.T.Isanova*
Texnik muharrir: *N.Bahodirova*
Diszayner: *I.Abdihakimov*

Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar.
III Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent:
Scienceproblems team, 2025. – 245 bet.

Elektron nashr: <https://konferensiyalar.uz>

Konferensiya tashkilotchisi: "Scienceproblems Team" MChJ

Konferensiya o'tkazilgan sana: 2025-yil, 3-iyun

ISBN 978-9910-09-176-6

Barcha huquqlar himoyalangan.
© Sciences problems team, 2025-yil.
© Mualliflar jamoasi, 2025-yil.